

slotten och inte minst järnvägsbyggen spelade stor roll. Det är ofta förbisett vilken roll soldater spelade vid de tidiga sydsvenska järnvägsanläggningarna vid mitten av 1800-talet. Det stora bygget av Sveaborgs fästning på 1700-talet genomfördes för övrigt även det med hjälp av kommanderade indelta soldater.

När indelningsverket avskaffades 1901 avskedades inte soldaterna omedelbart. Många knektar fortsatte att vara i tjänst under flera decennier. Just på denna punkt kunde förf. ha varit litet tydligare. Det förblir oklart om de bodde kvar på sina torp eller flyttade med regementena in till stadskasernerna och vilka uppgifter de fick i fortsättningen. Vad hände generellt med torpen? Ännu 1961 var tre gamla soldater ”i tjänst”, säger förf. Men vad menas då med att vara i tjänst? På vilket sätt tjänstgjorde 80-åringar på 1960-talet?

Ericson bygger till stor del sin framställning på egna forskningar. En resonerande redovisning av källorna avslutar boken. Ibland kan berättelsen tendera att bli alltför tungrott systematisk, t.ex. när det gäller indelningsverkets genomförande i det ena landskapet efter det andra. Men i stort sett rör det sig om en mycket väl genomarbetad, översiktlig och nyanserad framställning, där förf. ofta tar upp enstaka fall för att belysa det generella med levande exempel. Boken är mycket väl illustrerad; särskilt knivskarpa 1800-talsfoton ur Krigsarkivets samlingar imponerar. Denna informativa bok kommer i fortsättningen att vara den givna handboken om den indelte soldaten i Sverige.

Mats Hellspong, Stockholm

Sten Åke Nilsson: *1700-talets ansikte – Carl August Ehrensvärd*. Norstedts, Stockholm 1996. 328 s., ill. ISBN 91-1-753022-6 (inbunden), 91-1-965841-9 (häftad).

Under 1700-talet lärde man sig jämföra. Det är ingen orimlig tanke att det ämne som skulle kallas Nordisk och jämförande folklivsforskning, och idag etnologi, hade sett dagens ljus då. I Museum für österreichische Volkskunde vid Laudongasse i Wien hänger en tavla över folken i Europa, som kan sägas vara en europeisk etnologi i sammanfattning. Den finske historikern Matti Klinge har nyligen satt in den i sin vetenskapliga

kontext i en föreläsning i Vitterhetsakademien.

Vad man jämförde var folkens fysiska statur, deras klädedräkt, matvanor, älskogsförmåga och religiositet. Linnés *Dieta naturalis* är ett liknande kompendium i jämförande folklivsforskning, baserat på den empiri han själv skaffat under sina in- och utländska resor.

Intresset för jämförande fortsatte under 1700-talet, stimulerat av Montesquieus klimatlära och i vårt eget land möter vi ännu en betydande komparativist i Carl August Ehrensvärd, låt vara utan Linnés lärdom, men med ett desto bättre handlag med ritstift och pensel. Och därtill ständigt reflekterande över smått och stort. Eftersom han inte bara var förtrogen med Nordeuropas utan också med Sydeuropas himlabryn, blev jämförelserna ofta halsbrytande.

Ehrensvärds bibliotek vittnar om att han var väl förtrogen med den nya dimension som lagts till jämförandet genom fysiognomiken, den lära som i människors ansikten och kroppsgestalt sökte avläsa deras själsliga egenskaper, ja som t.o.m. kunde jämföra en herre med hans hund och finna såväl fysiska som mentala likheter. Det vetenskapliga värdet kan vi lämna därhän, men för uppövatet av sinnena och först och främst synen måste fysiognomiken ha haft den största betydelse likaväl som ritkonsten.

Ehrensvärd tvingades genom sin börd att göra en karriär inom krigsväsendet, närmare bestämt flottan (fadern var ju den berömda Augustin Ehrensvärd som byggde Sveaborg), men gångna tiders officerare utbildades även i ritkonsten och har efterlämnat värdefulla topografiska bilder. Carl August Ehrensvärd hade visserligen sinne för linjespelet i ett landskap, men han var mera intresserad av människan själv och kunde bruka hennes ansikte och kropp – ju fulare desto bättre, tycks det – som en fysisk karta.

Pennan och ritstiftet var för Ehrensvärd två kompletterande hjälpmedel. Hans brev är fulla av teckningar, hans teckningar är fulla av textkommentarer, som efter dryga 200 år ger god tolkningshjälp. Vilket inte betyder att Ehrensvärd brukar ord i onödan. Han är en mästare i korthuggna karaktärsticker och vad han ger ifrån sig är ofta bara små tecken, tolkningsbara kännare emellan.

Ehrensvärd är barn av sin tid och det bereder knappast svårigheter att finna släktskap mellan honom och hans samtida tecknarbröder. Men det finns å andra sidan ett omisskännligt personligt drag i hans männi-

skoskildring. Han är fräck och det är begripligt om han inte var älskad av alla i sin samtid. Ingenting är heligt för Ehrensvärd och ingen är för hög för att undgå hans ironi, det må vara Gustav III eller kejsarinnan Katarina II. I förra fallet kan den sexuella impotensen visualiseras på grövsta sätt, i det senare fallet dess motsats. Där Sergel ser fullkomlighet ser Ehrensvärd falskhet, ty han ser under ytan.

Filosofiska funderingar blandas med de mest jordnära och nyttighetspräglade iakttagelser. Närheten till Tosterup, där svärmodern bodde, och Svaneholm, där Maclean skapade modellen för ett nytt svenskt lantbruk, förklarar till en del Ehrensvärds jordbruksintresse. Han avbildar väderkvarnar, men tycker samtidigt att "en väderkvarn är rätt ful".

Kännedom om Carl August Ehrensvärd har tidigare förmedlats av två Lundaprofessorer: litteraturhistorikern Algot Werin och konsthistorikern Ragnar Josephson. Werins lilla utgåva av Ehrensvärds skånska resa 1795 tillhör det bästa som utgivits på det Gleerupska förlaget. Josephsons föreläsning om samma resa i Arkiv för dekorativ konst i Lund glömmar jag aldrig. Den främste nutida Ehrensvärdkännaren är professorn i konstvetenskap i Lund Sten Åke Nilsson. Han utgav 1982 en bok om Ehrensvärds resa i Skåne och nu ger han en helbild av Ehrensvärd i *1700-talets ansikte*. Det är en dubbelbottnad titel, eftersom boken både handlar om ansikten i bokstavlig mening och är ett porträtt av en epok.

Nilsson har tillägnat sig Ehrensvärds lätta handlag. Där man väntar att han skall fördjupa och förklara låter han Ehrensvärd själv tala genom sina teckningar och går vidare. Men sammantaget får man tack vare samspillet mellan bilder och kommentarer konturerna av 1700-talets ansikte. Det är ingen avhandling utan en lång essä, för att använda Nilssons egen beteckning. Men den torde å andra sidan vara den mest välillustreerade essä som någonsin utkommit på svenska språket.

En kollega karaktäriserade boken, något syrligt, som en vacker bilderbok. Och förf. är väl den främste att erkänna att det är en bok lika mycket av Ehrensvärd själv som om honom. Därtill borde den kunna platsa som årets vackraste bok, tack vare utsökt typografi och ett skickligt samarbete mellan förf. och Bengt Serenander, som är ansvarig för den grafiska formen.

Många av Ehrensvärds bilder är välkända, rentav

slitna. Men detta har snarast berott på att man inte haft kännedom om de dolda bildskatterna i Tosterup och Riksarkivet. I viss mån beror den mer än tvåhundra-åriga karantänen även på bildernas natur. Att de inte var tänkbara att publicera under det viktorianska tidevarvet behöver knappast påpekas. Ett kuvert med bilder fick enligt påskrift inte utlånas "till vem som helst". Säkert är det först vår egen frigjorda tid som till fullo uppskattar Ehrensvärds teckningar och inte dömer ut många av dem som pornografi. Men detta beror sannolikt även på att vi har tidsdistans till dem som avporträtterats. Å andra sidan var Ehrensvärds teckningar aldrig avsedda för boulevardtidningar, utan bara för den innersta vänkretsen, ibland enbart för hans kära hustru Kickan.

Ehrensvärd rör sig både topografiskt och socialt i de mest skiftande miljöer. En kung eller konstnärskollega kan han avbilda med lika stor träffsäkerhet som bondfolk i Skåne eller trakten av Neapel. "Träskorna undantagna sir en bonde ut som en forntids kung." Man är glad över att kameran inte var uppfunnen på Ehrensvärds tid och knappast ens silhuetkonsten. Nils Månsson Mandelgren överträffar visserligen Ehrensvärd kvantitativt som avbildare, men aldrig kvalitativt, eftersom Ehrensvärd – men aldrig Mandelgren – "undrar om intet utseendet låder vid det inre".

Kläderna tilldrar sig Ehrensvärds särskilda intresse. "Otillskurna kläder äro vackra", skriver han, men tillägger snabbt, att "En utklippt, skuren och tillpassad klädebonad förvandlar kroppen till en annan kropp och är således ful". Ibland klär han av folk in på bara kroppen, men finner å andra sidan inte samma nöje i att blotta en bonde som en herreman.

Tack vare sin eminenta kännedom om Ehrensvärds tid och tänkande kan Nilsson utvinna ny kunskap ur de minsta notiser. Man blir – tyvärr – påmind om att den kände kistebrevutgivaren Hoffbro i Stockholm inte stod högt i kurs vare sig under eller efter sin levnad. Och man får förklaringen till vad vår skånske Nicolovius åsyftar med "Viborgska smällen". Att hitta Berlings kistebrev med det motivet hade inte varit så oävet. Det överträffar dock näppeligen Ehrensvärds egen tolkning av Viborgska smällen, där käringen flög i luften.

Nils-Arvid Bringéus, Lund